

**Станаўленне новага тыпу літаратурнай творчасці ў найноўшай
культурнай прасторы: перадумовы, фактары, прыкметы**

Найважнейшым лейтматывам фарміравання культурнай прасторы канца ХХ–пачатку ХХІ стагоддзяў з’яўляецца агульнае адчуванне крызіснасці, што мяжуе з катастрафізмам і выкарыстоўваецца для апісання самых розных аспектаў існавання інфармацыйнага грамадства – гнэсалагічных, аксіялагічных, анталагічных і г.д. Пераважная большасць сучасных канцэпцый, мадэлей, стратэгий сацыякультурнага развіцця грунтуецца на своеасаблівым “пафасе заняпаду” – ці звяртаецца да яго як да будаўнічага матэрыялу. Паказальна, што гісторыя найноўшай мастацкай славазнасці, якая ствараецца ў рэжыме он-лайн, не толькі яе спажаўцамі (чытачамі), але і самімі стваральнікамі (пісьменнікамі, крытыкамі) асэнсоўваецца як гісторыя назапашвання стратаў.

У якасці ўніверсальнага гнэсалагічнага інструмента на злome стагоддзяў/тысячагоддзяў сцвердзілася рэфлексія. На думку неатаміста Э. Жыльсона, рэфлексія, што набыла статус і вагу метада, займае месца рэальнасці, як бы выкідваючы са сферы ведаў усё тое, чаго не можа знайсці ў рэчах. Тое, што ў 1970-я–1980-я гады здавалася стратай рэальнасці (напрыклад, Ж.-П. Сартру, які ў адным з літаратурных маніфестаў абвясціў “крах рэалізму” ў сувязі са знікненнем рэальнасці), у сярэдзіне 2010-х гадоў набывае выразныя адзнакі пераструктурызацыі “гнэсалагічнага вобразу” рэчаіснасці як выніку чаговага злomu культурнай парадыгмы. Варта нагадаць, што найбольш выразна феномен згаданай зломнасці быў акрэслены Ю. Лотманам, для якога на схіле жыцця галоўнай тэарэтычнай праблемай стала праблема выбуху ў гісторыі і культуры, а таксама звязаная з ім прынцыповая непрадказальнасць наступстваў.

Апошні па часе “культурны выбух” пачаў спець у нетрах ХІХ стагоддзя, выпяваў цягам ХХ стагоддзя і распачаўся ў яго апошні чвэрці. Наяўную сітуацыю следам за А. Дзімерам можна ахарактарызаваць як “герменеўтычную” [1, с. 17], калі “адзіны свет” змяняецца “плюралізмам светапоглядаў”, месца адзінага сэнсу трывала (прынамсі, гэта як падаецца цягам 2000-х–2010-х) заняло мноства, а галоўным прынцыпам структуравання і рухавіком быцця (у тым ліку літаратурна-мастацкага) сталася канкурэнцыя як сэнсавых перадумоў, так і тлумачэнняў.

Адной з красамоўных адзнак таго, што згаданы выбух яшчэ доўжыцца, з’яўляецца, на наш погляд, фарміраванне новага тыпу літаратурнай творчасці, сутнасць якога мы вызначаем для сябе праз паняцце *квзіасабовасці*.

Спецыфіка *квазіасабовасці* як адметнага мастацкага спосабу асваення рэчаіснасці найбольш яркая выяўляецца праз супастаўленне з індывідуальна-творчым тыпам, які вызначаў характар мастацка-эстэтычнай прасторы ў XIX–XX стагоддзях. Нават у паэталогіі літаратурнага рэалізму (не кажучы пра нерэалістычныя плыні і феномены) прыкладна к сярэдзіне XX стагоддзя выпяваюць якасныя змены, што кваліфікуюцца звычайна як абнаўленне паэтыкі рэалізму. Адмова ад прамога аўтарскага ўмяшання, павелічэнне вагі элементаў фантастыкі, алегорыі, іроніі, гратэску, скіраванасць да сінтэтычных жанрава-стылявых форм, – гэтыя і іншыя адзнакі спрыялі ўзмацненню пазаасабовай логікі аднаўлення паэтыкі свету ў паэтыцы тэксту. І гэта толькі прыватны прыклад – рэакцыя мастацкай славазнасці на зрухі ўнутры агульнакультурнай парадыгмы.

Яшчэ адна важная прыкмета фарміравання новага тыпу літаратурнай творчасці звязана з імклівай міфалагізацыяй усіх сфер быцця інфармацыйнага грамадства. Спецыфіка сённяшняй культурнай сітуацыі шмат у чым абумоўлена актывізацыяй феноменаў так званых постнавуковага мыслення, сутнасць якога тлумачыцца то аксілагічным крызісам, то зменай гнэсалагічнай арыентацыі ад неапазітывісцкай да феноменалагічнай, то распадам цэласнасці светаўспрымання. Падкрэслім: варта гаварыць менавіта пра актывізацыю, а не пра з’яўленне згаданых феноменаў, бо мысленне постнавуковае сутнасна падобнае да мыслення міфалагічнага.

Важкія аргументы на карысць маштабавання неаміфалагізму без цяжкасцей адшукваюцца ў беларускай літаратурнай прасторы. Напрыклад, спроба актывізаваць у найноўшым айчынным дыскурсе праблематыку сацыялогіі літаратуры вынікам мае і цікавы матэрыял для аналізу ў кантэксце гаворкі пра ўплыў міфалагічных структур на змены ў мастацкай свядомасці. У чэрвені 2014 года Лабараторыя аксіаметрычных даследаванняў “Новак” правяла (па замове аднаго з пісьменніцкіх грамадскіх аб’яднанняў) вывучэнне практыкі чытання і літаратурных зацікаўленасцяў беларусаў. Паказальна, што ў аспекце жанравай папулярнасці класічная літаратура “тоесная” дэтэктыўнай (па 34%). Пры гэтым сярод “небеларускіх літаратараў, якіх рэспандэнты любяць чытаць”, класічная літаратура са “школьнай праграмы”, а таксама “класічны і сучасны дэтэктыў, жаночы раман і фантастыка” [2].

Між тым, ці не самым яркім сведчаннем на карысць чарговага трыумфу міфа нам падаецца ўсплёск цікавасці да метафары – як у сферы філасофска-тэарэтычнай, так і прасторы ўласна мастацкай.

У сучаснай тэорыі пазнання даволі выразна фармулюецца думка пра тое, што менавіта метафара – гэта “асноўны кагнітыўны працэс, без якога

было б немагчыма атрымліваць новыя веды” [3, с. 360]. У пэўным сэнсе, метафара сэння паўстае і формай калектыўнай свядомасці (згадаем імклівую эсэізацыю самых розных відаў дыскурсу), і яе зместам (тут: ідэалогіяй).

Калі з пункта гледжання арыстоцэлевай логікі метафара ўважалася за прыхаванае параўнанне, то ў традыцыі філасофіі міфа Дж. Віко метафара паўстае адметным спосабам экзістэнцыяльнай жыццядзейнасці. На думку сучасных даследчыкаў, гэта “дыялектыка метафары” (К. Жоль) выдатна адчувалася тэарэтыкамі і практыкамі рыторыкі. Так, неарыторыкі Ф. Уілрайт, М. Фос, А. Бергрэн у XX стагоддзі распрацоўвалі тэорыю метафарычнага напружання, дзе метафара асэнсоўвалася ў якасці напружанага працэсу разумовай дзейнасці, які ўтрымлівае выключныя (унікальныя) магчымасці для выражэння жывой, зменлівай рэальнасці.

Вядомы нямецкі вучоны В. Гейзенберг лічыў, што для адэкватнага разумення светабудовы варта адмовіцца ад паняцця “фундаментальная часціца” і замяніць яго паняццем “фундаментальная сіметрыя”, ад якой залежыць спектр часціц ды іх узаемадзеянне. На наш погляд, у пазнаваўчай прасторы мяжы XX–XXI стагоддзяў метафара актуалізуецца не як “рытарычны прыём” ці троп у арыстоцэлевым разуменні, але як ідэя, спосаб структуравання, пераадолення частычнасці, фрагментарнасці жыццёвага матэрыялу – як “фундаментальная сіметрыя” ў разуменні Гейзенберга.

Верагодна, М. Блэк меў рацыю, калі сцвярджаў, што метафара менавіта стварае, а не выражае падобенства. Нягледзячы на ўсю разнастайнасць, здаецца, наўмысную “плюралістычнасць” індывідуальных манер пісьма сучасных філосафаў, культуролагаў, літаратуразнаўцаў, сацыёлагаў іх яднае агульная рыса: рэаліраванне, супадзенне са стылістыкай эпохі, улюбёнай тэхнікай пісьма якой стала “метафарычная эсэістыка”. Тэарэтызаванні практычна ў лобых дыскурсіўных практыках – ад філасофскіх да прыродазнаўчых – урэчаўляюцца ў формах мастацкай вобразнасці і прапануюць метафарычна занатаваную карціну свету. Перафразуючы выказванне К. Леві-Строса пра міф, можна сцвярджаць, што ва ўяўленні мысляроў постнекласічнага часу не людзі думаюць метафарамі, а метафары самі “думаюцца” між сабою. Галоўная пагроза, якая заключаецца ва ўзмацненні ўплывовасці “ідэалогіі метафары”, звязана з рэлятывізацыяй самога паняцця “каштоўнасць”; метафара становіцца ўніверсальным інструментам рэкрутавання ў прыхільнікі міфа як найбольш выніковай (зручнай) ідэалагічнай сістэмы. Так, у міфалогіі маскульту метафара забяспечвае максімальна эфектыўную (простую ў тэхналагічным сэнсе) узнаўляльнасць эстэтычных уражанняў. Суб’ект вызваляецца ад

неабходнасці канструяваць індывідуальны вобраз свету – ён становіцца спажыўцом паўфабрыкатаў, што не патрабуе асобнай мысленчай творчасці.

Квазіасобасны тып літаратурнай творчасці – феномен, цесна звязаны з постнекласічнай гнасеалогіяй, якая прадудыруе вобраз свету з дапамогай адметнай логікі. Гэта логіка метафарычных метамарфозаў, логіка бясконцых узаемалюстрункаў (архетыпаў, міфалагем, артэфактаў і г.д.), дзе асобнасць, шматкроць адлюстраваная ў сабе самой, становіцца знікамай – трансфармуецца ў *квазіасобнасць*, гэткую “амаль асобнасць”.

Паводле Дж. Віко, кожная эпоха канструіруе свой міф – розніца толькі ў метафарах. У інфармацыйным грамадстве міф зноў набывае статус універсальнага светабудуўнічага інструментарыя. Магчыма, менавіта спецыфічнасць сённяшніх метафар і абумоўлівае спецыфічнасць канструяванага міфа – вобразу свету, дзе катастрофізм мыслення ёсць найбольш пэўным спосабам (вы)жыць.

У найноўшым беларускім літаратурным дыскурсе ўзаемасувязь ідэалогіі метафары (асновы), міфу як ідэалагічнай сістэмы і *квазіасобасці* як тыпу літаратурнай творчасці (мастацкай тэхналогіі вытворчасці і інтэрпрэтацыі сэнсаў) становіцца вызначальным фактарам для фарміравання і разгортвання беларускай версіі “дыялектыкі трывогі” як канцэптасферы найноўшай мастацкай славеснасці.

Само паняцце і асноўныя канцэптэуальныя палажэнні “дыялектыкі трывогі” былі прапанаваныя тэолагам, філосафам культуры П. Ціліхам. Ён вылучаў тры тыпы трывогі: трывогу лёсу і смерці; трывогу пустэчы і бессэнсоўнасці (страху сэнсу); трывогу віны і асуджэння. Тры тыпы трывогі, перажытыя ў сваёй гранічнай, максімальнай форме, вядуць да адчай. Але менавіта ў адчай раскрываецца само сутнаснае становішча чалавека, бо яго жыццё – гэта намаганне пазбегнуць адчай. Трывога штурхае чалавека да мужнасці самасцвярджэння. Экзістэнцыяльная трывога – скразны матыў літаратуры XX стагоддзя. Напачатку XXI стагоддзя ці не адзіным спосабам (вы)жыць у сітуацыі згаданай трывогі становіцца пагружэнне ў адчай. Для беларускіх пісьменнікаў розных пакаленняў аб’ектам гэтай трывогі становіцца беларушчына як ядро нацыянальнай самасці, умова і вынік асобнай і нацыянальнай ідэнтычнасці. Гэта вакол беларушчыны выбудоўваецца той мастацка-эстэтычны ўніверсум, што закліканы супрацьстаяць “беспадстаўнасці” быцця, на якую асуджаны сучасны творца на досвітку эпохі *квазіасобасці*.

Літаратура

1. Ильин, И.П. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа / И.П. Ильин. – М. : Интрада, 1998. – 255 с.

2. Літаратура – без чытача // Літаратурная Беларусь. – 2014. – 29 жніўня. – № 8 (96). – С. 1.

3. Маккормак, Э. Когнитивная теория метафоры / Э. Маккормак // Теория метафоры: сборник; пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / Вступ. ст. и сот. Н.Д. Арутюновой; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М.А. Журиной. – М., 1990. – С. 358–386.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ